

*Г.С. Севрюкова,
ад'юнкт
(УМВС України в місті Севастополі)*

Деякі питання кримінального законодавства України про відповідальність за хабарництво (історичний підхід)

Ключові слова: *історіографія, кримінальне законодавство, хабар.*

*Настоящее — это суммарно взятое прошлое.
Томас Карлейль [7, 284].*

Побудова України як незалежної правової демократичної держави на засадах забезпечення і зміцнення законності та правопорядку, додержання прав і свобод громадян, передбачених Конституцією і чинним законодавством, залежить від професійної діяльності органів внутрішніх справ як виконавчої влади, що захищає життя, здоров'я, права і законні інтереси громадян, всі форми власності, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. У цьому ключі особливої ваги набувають питання дослідження й удосконалення механізму боротьби з економічною злочинністю, взагалі, й хабарництвом, зокрема. Зі зміною економічних відносин, форм власності одними із найважливіших напрямів діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України (далі — ДСБЕЗ) є протидія хабарництву.

Хабарництво — це соціальне явище, яке створює небезпеку життєво важливим національним інтересам України. Рефор-

мування організаційних структур боротьби із злочинністю, а також удосконалення економічних, політичних, ідеологічних, моральних, правових та інших відносин є тим підґрунтям, що сприятиме подоланню корупції та хабарництва. Проблема удосконалення кримінального законодавства України про відповідальність за хабарництво є складовою частиною проблеми протидії хабарництву, яка є однією з найактуальніших проблем теорії та практики організації оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД). Дана проблема набуває своєї актуальності ще й з огляду на те, що аналіз історичного досвіду законотворення у сфері протидії хабарництву дає підстави стверджувати, що покарання визначалось без належного наукового обґрунтування, а в сучасних умовах порушення балансу максимальної та мінімальної відповідальності за вчинення хабарництва може призвести до серйозних політичних та соціальних наслідків. З огляду на це, ефективна протидія хабарництва можлива за умов її системності, яка включає створення

законодавцем досконалого, узгодженого та повного правового поля, яке містить кримінальне законодавство України про відповідальність за хабарництво.

Метою даної статті є спроба повернути увагу фахівців до деяких санкцій прийнятого в 2001 р. нового Кримінального Кодексу України, який гуманізував підхід щодо призначення покарань, що не сприяло зменшенню рівня хабарництва, а також надати пропозиції щодо застосування додаткової міри покарання — позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю як чинника, що сприяє превентивності вчиненню хабарництва та забезпечує принцип невідворотності покарання.

Питання вивчення історичних аспектів протидії хабарництву є сьогодні актуальним з наукової та прикладної точок зору, тому що хабарництво та корупція являють найбільшу небезпеку як для держави — її економічної та політичної системи управління і належної організації громадянами їх конституційних прав та свобод. Тому висвітлення історіографії проблеми боротьби з хабарництвом є складовою частиною протидії хабарництву, взагалі та необхідною умовою удосконалення кримінального законодавства України про відповідальність за хабарництво, зокрема.

Головна мета цієї статті — повернути увагу широкого кола науковців та практиків до вивчення історичних аспектів протидії хабарництву як необхідної умови удосконалення кримінального законодавства про відповідальність за хабарництво, а також акцентувати увагу на зверненні до використання законодавчого досвіду минулих років під час вирішення питань удосконалення кримінального законодавства з позицій належного наукового обґрунтування визначення покарання.

Вагомий внесок у дослідження проблем удосконалення ОРД у протидії хабарництву в різні часи здійснили, зокрема, Д.І. Бедняков, І.М. Білик, Б.В. Бойцов, М.О. Комяк, Д.Є. Лебін, А.В. Ле-Дантю, О.С. Манжол, І.В. Сервецький, Л.П. Скалзуб, М.С. Удовик та інші науковці. Взага-

лі окремі питання проблем кримінального права, кримінального процесу, кримінології та криміналістики знаходили своє відображення у наукових роботах таких вітчизняних вчених як П.П. Андрушко, В.Я. Горбачевський, О.М. Джужа, Є.О. Дідоренко, О.О. Дудоров, Є.О. Железов, В.І. Литвиненко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник та зарубіжних — Б.В. Волженкін, О.І. Кірпи́чников, А.Г. Лекарь, В.С. Овчинський та інші. Безсумнівно, названі автори внесли чимало нового в теорію і практику протидії економічній злочинності, створили значне наукове підґрунтя для подальших досліджень. Але незважаючи на певну кількість наукових праць з питань боротьби з хабарництвом, недостатня увага приділялась вивченню історіографії протидії хабарництву як необхідної умови удосконалення кримінального законодавства України про відповідальність за хабарництво.

Історико-правові дослідження засвідчують факти, що зловживання владою притаманне усім державам з моменту виникнення держави і утворення державного апарату управління суспільством, навіть раннім цивілізаціям, про що згадується в пам'ятках культури, у друкованих творах мислителів давнини.

У словнику С.І. Ожегова дається наступне тлумачення значення слова «хабар» — це гроші або матеріальні цінності, які даються посадовій особі як підкуп, як плата за дії, що караються законом [9, 85].

Досліджуючи історіографію корупції і хабарництва, Г.Р. Ахметова визначає, що теоретично виникнення та існування корупції стає можливим з моменту виділення функцій управління в суспільній або господарській діяльності. Саме тоді у державного чиновника з'являються великі можливості розпоряджатися різноманітними ресурсами, у результаті чого він часто приймає рішення не в інтересах суспільства, а виходячи зі своїх особистих, корисливих потреб. Історично цей процес повинен відноситись до часу формування перших класових суспільств і державних утворень у прадавніх центрах людської

цивілізації: Єгипті, Месопотамії, Індії, Китаї, тобто у період III–II тисячоліття до нашої ери, що підтверджується знайденими археологами й істориками релігійними і літературними джерелами [8, 9].

Погоджуючись із наведеними аргументами, зазначимо, що явище корупційності, як «порчі» механізму управління публічними справами відоме людству з давніх часів. У Древній Греції у V–IV ст. до н.е. це явище мало побутовий характер і проявлялось у формі «порчі харчів та питної води». Потім корупцією стали називати такі карані у судовому порядку дії, як «порча моральності», «розбещення молоді». У Старому Завіті говориться, що Мойсею було дано пораду призначати службовцями та суддями тих, хто ненавидить нечесні прибутки. У Корані зафіксована спеціальна заборона платити хабарі. Одночасно визнається, що приймати хабарі також несправедливо. Актуальними і сьогодні є слова Будди: «Несправедливі чиновники — це злодії, які крадуть щастя народу, вони обдурюють і правителя, і народ, таким чином стаючи причиною всіх бід нації» [1, 16–17].

Можна припустити, що хабарництво, як і інші злочини, знайшли свій прояв в той час, як з'явилися «перші закони», тобто коли у духовному плані у людини змінилася система цінностей та норми моралі (внутрішній фактор) не могли виконувати регулюючу функцію між стосунками людей, і суспільство історично потребувало норм права (зовнішній фактор), як регулятора примусового характеру в сфері суспільних відносин. Існує точка зору, що це проблема віросповідання: «В язичній Русі ніяких писаних законів взагалі не було. В них не було потреби. У язичників була совість та почуття справедливості. Для духовно розвинутих людей, які мають совість, закон не потрібен. Закон потрібен духовно нерозвинутих людям. «Руські» люди, запрошуючи на правління, ставили перед ними умову: «Судити по совісті й справедливості» [4, 378].

Одне з перших згадувань хабарництва у вигляді «лихоїмства» міститься в Біблії.

В розділі VII Святого Благовіщення від Марка (п. 21) є згадування, що «з серця людини виходять злі помисли, прелюбодіяння, убивства, крадіжки, лихоїмства — все це зло з середини виходить і з середини оскверняє людину» [10, 12]. Тобто корені корисливого злочину — хабарництва знаходяться в системі цінностей людини, в її душі та серці.

Слід також зазначити, що норми правових статутів, які виникли у IX–X ст., увійшли до «Руської правди», найдавнішу частину якої становила «Правда Ярослава», видана в 1016 р. Подальший розвиток давньоруського законодавства пов'язаний з іменами синів Ярослава Мудрого. 1072 р. Ізяслав, Святослав, Всеволод, а також їх бояри й представники вищого духовництва затвердили у Вишгороді «Правду Ярославичів». Цей збірник законів посилював персональну відповідальність за порушення феодального закону. Згодом князівські закони здобули назву «Руська правда» [12, 27]. В свій час А.Ф. Бернер справедливо вважав, що після Судебника Руської Правди, з посиленням княжої влади народна юстиція почала втрачати своє попереднє значення, і до періоду дії Судебників вся діяльність народу зосереджується в руках дьяків — це були юристи, добре знайомі з усіма пробілами закону. Їх діяльність призводила до величезного хабарництва і лихоїмства [5].

Історія розвитку кримінального законодавства свідчить, що у слов'янському законодавстві — «хабар», у середньовіковій термінології — «посул», вперше згадується в правових документах наприкінці XIV ст. Що стосується традиції підношень і подарунків представникам влади, то він існував завжди. Підношення були основними джерелами утримання державного апарату. У стародавній Русі в основі адміністративної системи були покладені так названі «кормлення». Представники центральної влади на місцях не одержували грошового утримання, а утримувались за рахунок населення. Розміри такого утримання визначалися офіційними документами та звичаями. За

даної системи керування хабарів в сучасному сенсі слова не існувало. Під посулом розумілося як зловживання в кормленні, так і перевищення норм, встановлених для «кормленщиків».

З утворенням центрального апарату управління (XVI ст.) на Русі з'являється бюрократія, а саме прошарок чиновників, які отримують плату з казни. Тепер чиновники «кормились» не з підвладної території, а з власної посади. Не менш рідкими були подарунки чиновникам. Іменувалися вони «почестями» чи «поминками». «Почесті» та «поминки» вважалися не підкупом чиновників, а знаком уваги до представника влади. Нарешті, прямий підкуп з метою добитися рішення вирішення справи на свою користь називалося «посулом», який розглядався як посадовий злочин та карався за кримінальним законодавством. Зрозуміло, що межа між дозволеною «почестю» та забороненим «посулом» була доволі тонкою [13].

Можна стверджувати, що на початку історії вітчизняного законодавства першими реальними спробами протистояти посадовим злочинам у державному апараті були започатковані ще за часів правління Іоанна Грозного перші Судебники 1497 та 1550 рр. В той час лихоїмство визнавали головним зловживанням посадових осіб, цей злочин вважався тяжким, санкції мали чітко виражений майновий характер із призначенням штрафу та відшкодування збитків, завданих злочином.

Відповідальність за прийняття хабарів наступала для «недільників» — осіб, які виконували функції розшуку та доставки в суд злочинців-утікачів. За вимагання хабара, його отримання для себе чи для судді (ст. 32 Судебника, 1550 р.), за отримання хабара від злочинця, який перебуває під слідством і не переданий до рук правосуддя (ст. 53 Судебника), передбачалось покарання у вигляді штрафу, що втричі перевищував суму чи розмір отриманого хабара, відшкодування позивачу завданої злочинцем шкоди, а після цього здійснювалась торгова страта (биття батоном на торговій площі міста, що часто призво-

дило до смерті) і обов'язковим тюремним ув'язненням під час слідства та суду.

Інші правові акти, що визначили хабарництво як посадовий злочин, спрямований проти держави та встановленого порядку правосуддя (Соборне Уложеніє 1649 р., гл. VII та X, Укази 1722 р., Маніфест 1763 р., Настанова губернаторам 1764 р. у період реформ Петра I та Катерини II), передбачали відповідальність за хабарництво у вигляді позбавлення честі чи торгової страти (залежно від рангу суддів), поєднані з усуненням із посади та сплатою штрафу і судових витрат [6, 122].

З історії розвитку кримінального права відомо, що найбільш повно відповідальність за хабарництво почала урегульовуватися в XIX ст., коли одержання хабара вже іменувалося «мздоїмство» та «лихоїмство». Глава VI Уложенія про покарання кримінальних та виправних (у редакції 1885 р.) так і мала назву: «Про мздоїмство і лихоїмство». Мздоїмство — це прийняття посадовою особою хабара, добровільно запропонованого, у вигляді винагороди за надання службовцем службової послуги, яка не виходить за рамки його повноважень. Покарання — вид грошового стягнення до зняття з посади. Значно суворіше карається (до арештантських відділень) лихоїмство, тобто прийняття службовцем винагороди за дії, що порушують службові обов'язки [5].

Також зазначимо, що за семидесятирічну історію розвитку радянського кримінального законодавства покарання визначалося виходячи з політичної доцільності та здебільшого характеризувалося необґрунтованою суворістю. Забуття принципу історизму, як справедливо вказує О.Ф. Шишов, «не сприяє аналізу діючих кримінально-правових норм та довготривалих тенденцій їх розвитку. Звернення до історії кримінального законодавства, до використання законодавчого досвіду минулих років має особливе значення під час вирішення питань кодифікації та удосконалення кримінального законодавства». Проблеми боротьби з хабарництвом відразу з'явилися у полі зору революційного

законодавця. В.І. Ленін особисто редагував та вніс значні поправки в перший законодавчий акт радянської держави, безпосередньо направлений на боротьбу з хабарництвом, — Декрет РНК РРФСР від 8 травня 1918 р. «Про хабарництво». В декреті перш за все визначалося коло осіб, які несли відповідальність за одержання хабара. Такими визнавалися особи, «що перебували на державній чи громадській службі». Декрет достатньо широко визначив суб'єкта одержання хабара, зараховуючи до нього будь-якого службовця. Вперше в радянському законодавстві з'явилося поняття «посадова особа». Сутність злочину була визначена як прийняття хабара за виконання дії, що входила в обов'язки суб'єкта, чи за сприяння у виконанні дії, яка складає обов'язки посадової особи іншого відомства [2].

Також відзначимо, що в перші роки радянської влади в Україні, 30 квітня 1919 р. вийшов декрет № 30/57 Раднаркома «Про хабарництво та незаконні побори», який був першим офіційним документом по цій проблемі. В липні 1921 р. Раднарком України за підписом голови Раднаркома Х. Раковського видає постанову № 383 «Про заходи боротьби з посадовими злочинами», в якій пропонує застосовувати за хабарництво покарання аж до вищої міри. Декретом № 639 від 1 листопада 1921 р. вища міра покарання була введена вже на законодавчому рівні по відношенню до державних службовців [3].

Після 1918 р. упродовж короткого часу було видано понад 40 законодавчих актів, що передбачали кримінальну відповідальність за службові (посадові) злочини, зокрема і хабарництво. З прийняттям Кримінального кодексу УРСР 1926 р. санкції за хабарництво істотно не змінилися і залишилися, як і після революції, досить суворими. Так, наприклад, найпоширенішим було позбавлення волі з суворою ізоляцією, поєднане з конфіскацією майна або без неї, а штрафи, умовне відбування покарання або догана, хоча і передбачалися кримінальним законом, але застосовувалися вкрай рідко і, як правило, лише до по-

середників та приховувачів хабарництва. Примусові роботи без позбавлення волі призначалися у «найлегших» випадках: при вимаганнях та примушенні дати хабар. І поряд з цими мірами покарання застосовувалася і найсуворіша — смертна кара (розстріл). У 1969 р. застосування смертної кари за хабарництво було скасоване, але впродовж усього періоду перебування України в складі СРСР і після набуття незалежності санкції за отримання та дачу хабара істотно не змінилися, і в усіх редакціях кримінального кодексу передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі до максимальних меж, яке могло поєднуватися з додатковими покараннями (конфіскацією майна, засланням), а у виняткових випадках за наявності обтяжуючих обставин можливе було і застосування смертної кари [6, 123].

Як відомо, Верховна Рада України 6 березня 1992 р. прийняла Закон України «Про скасування кримінальних покарань у вигляді заслання і вислання». У цьому зв'язку, із санкцій ч. 3 ст. 168, ч. 2 ст. 169 і ч. 2 ст. 170 КК УРСР було виключено такий вид покарання, як заслання. Законом України від 17 червня 1992 р. із санкції ч. 3 ст. 168 КК УРСР були виключені слова «а при обтяжуючих обставинах — смертною карою з конфіскацією майна» [12, 30].

Слід зазначити, що прийнятий у 2001 р. новий Кримінальний Кодекс України гуманізував підхід щодо призначення покарань, у тому числі за вчинення хабарництва. Так, серед низки санкцій передбачені штрафи, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (строком до 3-х років), конфіскація майна, обмеження волі та позбавлення волі (максимальний строк до 12 років). Однак гуманізація кримінального законодавства не сприяла зменшенню рівня хабарництва. Як зауважив начальник Департаменту ДСБЕЗ МВС України Л.П. Скалозуб: «Із року в рік зростають задокументовані суми отриманих посадовцями хабарів. Так, злочинів із сумою хабарів понад 10 тис. грн. виявлено за 4 місяці поточного року 268, тоді як за весь 2005-й рік лише 138, у 2006 р. — 179, у

2007 р. — 265. Аналогічно зростає загальна сума задокументованих хабарів. За 4 місяці поточного року вона складає 41 млн. грн., що утричі більше проти аналогічного періоду 2008 року. Відповідно, середня сума задокументованого (отриманого) хабара зростає з 8,7 тис. грн. у 2005 році до 60 тис. грн. у 2009 році, тобто у 7 разів» [11, 6]. Також в сучасних умовах способи вимагання, отримання та давання хабарів щороку стають усе винахідливішими (наприклад, використання електронних систем платежів, отримання пільгового кредиту, сплата боргу посадової особи, використання форм спонсорства в різних благодійних фондах і т.п.). На жаль, сьогодні існують певні суперечності та прогалини на законодавчому рівні, внаслідок чого задокументувати факт хабарництва та затримати посадовця на гарячому є нелегким завданням для правоохоронців. Усе це призводить до того, що вже на стадії судового розслідування кримінальна справа може направлятися на додаткове розслідування або взагалі закриватися з виправданням посадовця. Наведені міркування дають підстави стверджувати, що у чинному Кримінальному кодексі України не враховано уроки історії, важливі норми не було удосконалено.

Висновки. Таким чином, слід визнати, що загалом кримінальне законодавство України про відповідальність за хабарництво характеризується нестабільністю, частими, інколи необґрунтованими змінами диспозицій та досить лояльними санкціями. Аналіз історичного досвіду законотворення у сфері протидії хабарництву дає підстави стверджувати, що покарання визначалось без належного наукового обґрунтування. На сьогодні досить часто посадовців засуджують умовно

і терміни позбавлення волі встановлюють мінімальні. З цього приводу на думку оперативних працівників судами все ще не забезпечується принцип невідворотності покарання. Як свідчить статистика, «до реального позбавлення волі засуджується лише кожний 18–20-й хабарник. Четверть кримінальних справ такої категорії закривається судами з передачею на поруки та внаслідок амністії, із звільненням від покарання з випробувальним терміном. Не зменшується відсоток осіб, до яких застосовують лише штрафні санкції (у 2005 р. — 106, у 2008 р. — 189)» [11, 7]. Можливим виходом з окреслених ситуацій може бути застосування суворіших штрафних санкцій, що перевищуватимуть розмір отримуваних (пропонованих) «винагород», а також заборонити обіймати в разі визнання посадовця винним у справах про хабарництво будь-які посади в органах влади та контролюючих органах. З цього приводу керівник ДДСБЕЗ МВС України в свій час наголосив: «Тільки до кожного четвертого посадовця, засудженого за хабарництво, судом застосовується така передбачена законом додаткова міра покарання, як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю» [11, 8].

Підсумовуючи сказане, робимо висновок, що традиція хабарництва іманентно притаманна історії формування державного апарату, та історіографія вищезгадуваної проблеми є необхідною умовою удосконалення кримінального законодавства України про відповідальність за хабарництво, а також підкреслює важливе значення рівня моральності та правосвідомості громадян на сучасному етапі розвитку суспільних відносин в умовах розбудови незалежної правової демократичної держави.

Список літератури:

1. *Василинчук В.І.* Проблеми хабарництва і корупції: міжнародний досвід / [відп. ред. Л.П. Скалозуб, Ю.О. Дехтяр, В.І. Василинчук] // Організація боротьби з корупцією та хабарництвом: міжвідомчий семінар-нарада, 14–15 травня 2009 р.: тези допов. — К., 2009. — 108 с.
2. *Волженкин Б.В.* Взятничество в истории советского уголовного законодательства: 1918–1927 гг. / Б.В. Волженкин // Правоведение. — 1993. — № 2. [Електронний ресурс].

— Режим доступу: law.edu.ru/magazine/article.asp?magID=5&magNum=2&magYear=1993&a.g.. 73 КБ

3. Затянувшаяся «война» или необъявленное «перемирие»? (Из истории борьбы со взяточничеством в первые годы советской власти в Украине) // Закон и бизнес № 23(699) 4 — 10.06.2005. [Электронный ресурс]. — Режим доступу: ru.zib.com.ua/article/1118230150912/ · 24 КБ

4. Истархов В.А. Удар русских богов / В.А. Истархов. — 4-ое изд. — СПб: Редактор, 2001. — 407 с.

5. История правового регулирования ответственности за получение взятки по уголовному праву России. [Электронный ресурс]. — Режим доступу: www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum5114/item5117.html · 12 КБ

6. *Клак І.І.* Хабарництво: від минулого до сьогодення / І.І. Клак // Бюлетень з обміну досвідом роботи. Науково-практичне видання. — 2007. — № 168.

7. Мысли и афоризмы великих людей / [сост. И.И. Комарова, А.П. Кондрашов]. — М.: РИПОЛ классик, 2007. — 736 с.

8. *Никифорчук Д.Й.* Протидія корупції в органах внутрішніх справ України: науково-практичний посібник / Д.Й. Никифорчук, В.Д. Слободяник, В.С. Безрутенко [та ін.] // Бюлетень з обміну досвідом роботи. Науково-практичне видання. — 2008. — № 176. — 112 с.

9. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: 70000 слов. Справочное издание / [под ред. Н.Ю. Шведовой]. — 23-е изд., испр. — М.: Русский язык, 1991 — 917 с.

10. Святое благовестование от Марка. По благословиению Блаженнейшего Владимира — митрополита Киевского и всея Украины. — Афины: Православный фонд «Святый Варновас», 2002. — 30 с.

11. *Скалозуб Л.П.* Завдання підрозділів ДСБЕЗ МВС України щодо організації боротьби з хабарництвом на сучасному етапі / [відп. ред. Л.П. Скалозуб, Ю.О. Дехтяр, В.І. Василичук] // Організація боротьби з корупцією та хабарництвом: міжвідомчий семінар-нарада, 14-15 травня 2009 р.: тези допов. — К., 2009. — 108 с.

12. *Удовик М.С.* Організація і тактика боротьби з хабарництвом у закладах Міністерства освіти і науки України: дисертація на здобуття ступеня канд. юрид. наук: КНУВС / М.С. Удовик. — 2006. — 362 с.

13. *Яковенко І.Г.* Взятка и взяточничество / И.Г. Яковенко // Энциклопедия «Кругосвет». [Электронный ресурс]. — Режим доступу: slovari.yandex.ru/dict/krugosvet/article/0/0e/1011678.htm · 13 КБ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются исторические аспекты борьбы со взяточничеством, что является необходимым условием усовершенствования современного уголовного законодательства Украины об уголовной ответственности за взяточничество. Также рассматриваются особенности борьбы со взяточничеством в условиях развития общественных отношений в разных исторических эпохах.

SUMMARY

In the article are examined the historical aspects of combating bribery. This is necessary condition for the achievement of the modern criminal legislation of Ukraine on the responsibility for the bribery. It is considered the particular features of the combating bribery in the condition of development of the social relations in the different historical periods.

Рекомендовано кафедрою кримінального та адміністративного права

Подано 25.11.09